

Hâricîler ve İman-Amel Meselesine Kelamî Bir Bakış

Araştırma Makalesi

Emine OĞRAŞ

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans
Öğrencisi, emineog96@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6670-6320

DOI: 10.5281/zenodo.11099252

ÖZET

İslam Tarihinde görünür bir şekilde ilk ayrılıklar Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlamıştır. Onun katillerinin bulunması talepleri toplumda kargaşaya neden olmuş ve bunun ardından Cemel ve Sıffin Savaşları yaşanmıştır. Cemel savaşından sonra artan baskılar Sıffin Savaşı'na neden olmuştur. Bu savaşta Hz. Ali ve Muaviye taraftarları karşı karşıya gelmiştir. Savaş esnasında İslam toplumu içerisinde ilk ayrılıkların tohumunu atacak olan Hakem Olayı yaşanmıştır. Bu olay neticesinde Hz. Ali taraftarları arasından ona karşı çıkan Hâricîler adında bir grup çıkmıştır. Bu grup kendisinden ayrılmış ve savaştan her iki tarafı da tekfir etmişlerdir. Haricîler zamanla bir fırka haline gelmiş ve kendilerinden olmayan Müslümanların dinden çıktığını söyleyerek onların kanlarını kendilerine helal saymışlardır. Onlar, ameli terk edenin kâfir olduğuna hükmetmişler ve onun ebedi olarak cehennemde kalacağını iddia etmişlerdir. Böylelikle iman-amel problemi ortaya çıkmış ve Müslümanlar arasında tartışılmaya başlamıştır. Daha sonra kendi aralarında da anlaşmazlığa düşmüşler ve çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Aşırı görüşleri sebebiyle varlıklarını çok fazla devam ettiremeyen Hâricîler'in günümüze ulaşan tek kolu İbaziyye'dir.

Anahtar Kelimeler: Haricilik, Sıffin, Hakem Olayı, İman, Amel

GİRİŞ

Hz. Peygamber hayattayken Müslümanlar akıllarına takılan soruları Hz. Peygamber'e sorarak cevabını öğreniyorlardı. Ortaya çıkan bir problem Hz. Peygamber ile çözüme kavuşturuluyordu. Onun vefatından sonra neredeyse Hz. Ali'nin hilafetine kadar büyük sorunlar yaşanmadı. Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte Müslümanlar arasında kavga ve ayrılıklar baş gösterdi. Müslümanlar arasında Cemel ve Sıffin Savaşları yaşandı. Muaviye b. Ebû Süfyan Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini bulmasını istiyordu. Cemel harbinden sonra ise bununla kalmayıp Hz. Ali'den hilafetten çekilmesini istemeye başladı. (Akbulut, 2018, s. 192). Muâviye, Ali gibi şûra üyesi olan Talha ve Zübeyr'in Ali'ye karşı savaşırken öldüklerini belirterek, bunun Hz. Ali'nin hilafetinin gayri meşru olduğunun açık

delili olduğunu söylüyordu.(Akbulut, 2018, s. 192). Bu şekilde gelişen olaylar neticesinde Hz. Ali ve Muâviye ordusu Sıffin'de karşı karşıya geldi.

Sıffin savaşı devam ederken yenilgiye doğru gittiğini fark eden Muâviye taraftarları Amr b. Âs'ın önerisi üzerine mızraklarının ucuna mushafı takarak havaya kaldırdılar ve “Ey Iraklılar! Sizinle bizim aramızda Allah'ın kitabı var. Onu hakem tayin edelim” şeklinde teklifte bulundular.(Akbulut, 2018, s. 197) Hz. Ali bunun bir oyun olduğunu anladı ve kabul etmek istemedi fakat daha sonra orduda ayrılık çıkmasını istemediği için hakem önerisine razı oldu.

Bu olay sonucunda “Hüküm Allah'a aittir” sloganıyla sonrasında Haricî adıyla anılacak olan grup Hz. Ali'den ayrıldı. İslam toplumunda ilk siyasi parti olma özelliği taşıyan bu grup kendilerinden olmayana tekfir ederek ayrılıkların başlamasına sebep oldu. İman-amel problemi de onlarla birlikte tartışılmaya başlandı. Aşırı tutumları sebebiyle kendi içinde de çeşitli fırkalara ayrılan Haricîlerin günümüze kadar sadece Ibaziyye fırkası varlığını devam ettirebildi.

1. Hâricîlik

Haricîler bir fırka olarak Sıffin Savaşı'nda zuhur etmişlerdir. Genel bir ifade ile toplumun görüş birliği ile aralarından seçtiği ve haktan ayrılmayan devlet başkanına (imama) karşı ayaklanan her insan “hâricî” adıyla anılır. Ayaklanmanın sahâbenin yaşadığı dönemde raşid ilk imamlara karşı veya tabii dönemindeki veyahut herhangi bir devirdeki imamlara karşı olmasında bir fark bulunmamaktadır.(Şehristanî, 2016, s. 163) Arapça Havâric veya Hâriciyye şeklinde çoğul ve topluluk ismi olarak nitelenebilen kelimelerin tümü çıkmak manasına gelen *harace* fiilinden türemiştir. Bu kelime çeşitli şekillerde anlaşılabilirse de Hâricîler kelimesinin anlamı dört şekilde ifade edilir:

- 1) Hâricîler, Hz. Ali'nin ordusundan “ayrılan” ya da “uzaklaşan” kimselerdir.
- 2) Onlar kâfirler arasından ayrılarak Allah'a ve Resulüne hicret edenlerdir (Nisâ 4/100). Bu da kâfirlerle her türlü bağı koparmaktır.
- 3) Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye karşı çıkanlardır.
- 4) Onlar kılını kıpırdatmayanlara karşı, dışarı çıkarak cihada aktif biçimde katılan kişilerdir.(Watt, 2021, s. 40)

Bütün bu yorumlar bazı şahıslar tarafından belli dönemlerde kullanılmaları bakımından haklıdır. Önemli olan bunların hangi şahıslar tarafından ve ne zaman kullanıldığını bilmektir. Mesela dördüncü anlamın Hz. Ali zamanında hâkim olamayacağı ortadadır. Zira o, tahkimi kabul ettiği kısa bir dönem dışında Muaviye'ye karşı çıkmaya ve savaşa hazırlanmıştı. İlk anlam ise Harurâ ve Nehrevan'a ayrılmalar için kullanılabilir. İkinci anlama benzer bir şeyin ise bu ayrılmaları yapan kişilerin zihinlerinde olması da mümkün görünmektedir.(Watt, 2021, s. 40)

H. 36 senesinin Zilhicce ayında Hz. Ali ve Muaviye ordusu Sıffin'de karşı karşıya geldi. Savaş Hz. Ali için zaferle sonuçlanmaya doğru giderken savaşın kaybedileceğini anlayan ve Muaviye tarafında yer alan Amr. b. As, istişare sonucunda mızrakların uçlarına taktığı Mushaf sayfalarını kaldırarak Hz. Ali'yi Kur'an'ın hükmüne davet etti. Çağrının sebebini anlayan Hz. Ali bu teklifi kesin bir şekilde reddetti. Ancak ordusunda bulunan bazı kişiler onu Hz. Osman'ın akıbetiyle tehdit edince Hz. Ali tahkime razı olmak zorunda kaldı.(Ölmez, 2022, s. 99)

Tahkim hadisesinde Hâricîler önce Hz. Ali'yi kabule zorladılar. Hz. Ali hakem olarak Abdullah b. Abbas'ı görevlendirmek istiyordu fakat onlar onun kendisinin yakını olduğunu ileri sürerek Ebu Musa el-Eş'arî'yi, Allah'ın kitabıyla hükmetmek üzere görevlendirmeye

zorladılar. Durumun Hz. Ali'nin aleyhine gelişmesi üzerine Hâricîler, "Niçin kişileri hakem tayin ettin? Hüküm Allah'a aittir" diyerek ona karşı çıktılar. Bu karşı çıkan grup Nehrevan'da toplandı.(Şehristanî, 2016, s. 164) Böylece Hz. Ali'ye muhalif ikinci bir grup daha ortaya çıkmış oldu.

Hz. Ali'ye karşı ayaklanan bu ilk grup içerisinde ona karşı çıkma ve dinden uzaklaşma konusunda en ileri gidenler, "karşımızdaki topluluk bizi Allah'ın kitabına çağırıyor, sen ise bizi kılıca çağırıyorsun" diyen Eş'as b. Kays el-Kindî, Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî, Zeyd b. Husayn et-Tâî'dir.(Şehristanî, 2016, s. 163)

1.1. Nehrevân Savaşı

H. 38 yılında Hz. Ali ile Muhakkime Hâricîleri'nin ileri gelenlerinden Abdullah b. Vehb er-Râsibî liderliğinde Hâricîler arasında Nehrevan Savaşı meydana geldi. Tahkimi kabul ettiği için Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak Harurâ denilen bölgeye çekilen Hâricîler ne Hz. Ali'ye ne de Muâviye'ye biat etme niyetindeydiler. Ancak hilafet makamının tesisi için birine biat edilmeliydi. Bu bağlamda üç isim öne çıktı; Hurkûs b. Züheyr, Zeyd b. Hüseyin et-Tâî ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî. Yapılan istişareler sonunda Nehrevan'da bulunanlar, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye biat ettiler.(Ölmez, 2022, s. 101)

Basra'dan Mis'ar b. Fedekî komutasında beş yüz kişilik bir grup Nehrevan'a Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye katılmak için yola koyuldular. Nehrevan Savaşı'nın fitilini ateşleyen de Mis'ar b. Fedekî idi. Hz. Ali onlarla savaşmak yerine onları ikna ederek kazanmak istiyordu. Bunun için de defalarca elçiler gönderdi. Fakat Mis'ar b. Fedekî'nin Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye katılmak için yaptığı sefer sırasında Abdullah b. Habbâb'la karşılaşması ve onu ailesiyle birlikte öldürmesi olayı üzerine Hz. Ali Kufelilerin baskısına daha fazla dayanamadı ve onlarla savaşmak zorunda kaldı.(Ölmez, 2022, s. 101)

Hz. Ali Temmuz 37/658'de Nehrevan'a gidenlerden bazılarını döndürmeyi başardıktan sonra geri kalan zümreye saldırdı ve burada savaştan çok bir katliam meydana geldi. Harûra ve Nehrevân'a yönelik ayrılmalar, Hz. Ali idaresindeki Hâricî hareketin ilk aşaması olarak görülmüştür ancak sonu değildir.(Watt, 2021, s. 35)

Hz. Osman'ın öldürülmesi ile başlayan bütün bu süreç içinde oluşan Hâricîler çeşitli fırkalara ayrıldı. Muhakkime, Ezârîka, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlibe, ve İbaziyye bu fırkaların büyüklüğü olup diğerleri bunlardan ayrılan alt gruplardır.(Şehristanî, 2016, s. 164)

1.2. Hâricî Fırkalar

1.2.1 Muhakkimetü'l – Ülâ

Bunlar, tahkimin başarısızlıkla neticelenmesi sonucu Ali b. Ebu Talib'e isyan ederek ayaklananlardır. Harûrâ'da toplanan bu grubun liderleri, Abdullah b. El- Kevvâ, Attâb b. El-A'ver, Abdullah b. Vehb er- Râsibî, Urve b. Cerîr, Yezid b. Asım el- Muhâribî ve Hurkus b. Züheyr'dir.(Şehristanî, 2016, s. 165). Bunların sayıları Nehrevan Savaşı sırasında on iki bin kişi idi. İlk dönemde iki konuda isyan etmişlerdir. İlk imamet konusundaki bid'atleridir. Onlara göre imamet, Kureyş'e mensup olmayan biri için de geçerli olur. İnsanlara karşı adaletle muamele eden ve zulümden kaçınan herkes imam olabilir. Böyle bir imama muhalefet eden olursa onunla savaşılması gerekir. Eğer imam yönetim şeklini değiştirir ve haktan ayrılırsa görevden uzaklaştırılması ve öldürülmesi bir zorunluluktur.(Şehristanî, 2016, s. 166) İkincisi ise hüküm vermek Allah'a ait iken Hz. Ali tahkim sonucu hüküm verme konusunda insanları görevlendirerek hata etmiştir diyerek Hz. Ali'ye iki konuda yalan isnat etmişlerdir. Bunların

ilki tahkim konusundadır. Onların ‘Ali kişileri hakem seçti, onlara hükmettirdi’ şeklindeki sözleri doğru değildir çünkü Hz. Ali’yi tahkime kendileri mecbur etmiştir. İkincisi, kişilerin hüküm vermek için görevlendirilmeleri mümkündür. Zira bu topluluk, kişiler olarak Hz. Ali’nin tahkimi kabul etmesinde hüküm verenlerdir. (Şehristanî, 2016, s. 167) Bu konuda Hz. Ali’yi hatalı bulan bu grup çeşitli sebepler öne sürerek onu lanetlemişlerdir.

1.2.2 Ezârîka

Hâricîler içinde ilk ihtilaf çıkaran kişi Nâfi’ b. Ezrak el-Hanefî’dir. Kendilerine hicret etmeyenlerden uzak olmak, ordusuna kastedenleri imtihana tabi tutmak ve kendisine hicret etmeyenleri tekfir etmek onun görüşlerindedir. Bu görüşü ilk ortaya atanın Abdü Rabbih el-Kebîr veya Abdullah b. El-Vadîn adında kişilerin olduğu da söylenir. (el-Eş’arî, 2019, s. 146)

Bu fırka, tahkim meselesinde, Hz. Ali’yi ve iki hakem Ebû Musa ve Amr b. As’ı tekfir ederler. Çocukların öldürülmesini caiz görürler. Onlara göre, her büyük günah küfürdür ve muhaliflerinin bulunduğu yer de dâr-ı küfürdür. Büyük günah işleyen kimse ebedi olarak cehennemde kalacaktır. (el-Eş’arî, 2019, s. 146) Onlar kendilerini Medine Muhacirleri konumunda görürler ve hiçbir Müslümanın onlardan ayrı kalmasının caiz olmadığını ileri sürerler. Recmi haram sayarlar, Allah’ın edasını emrettiği emaneti saklamayı helal görürler. İffetli erkeğe iftira atanlara had cezası uygulamaz ancak iffetli kadına iftira atanlara had uygularlar. Allah bir serbestlik indirinceye kadar savaştan elini çekenin kâfir olduğunu iddia ederler. Onlara göre, müşriklerin çocuklarının hükmü de babalarının hükmü gibidir ve onlar cehennemliktir. Müminlerin çocuklarının hükmü de aynı şekilde babalarının hükmü gibidir. (el-Eş’arî, 2019, ss. 149-150)

Bu grup Hâricî fırkaların aşırı ucu olarak bilinir. Malatî’nin belirttiğine göre, “en bağınaz olanlar, yaptıkları en çirkin, her şeyi en kötü olanlar” bunlardır. (Izutsu, 2018, s. 44) Ezrakîlerin bu derece aşırı gitmesi diğer Hâricî fırkaların temel kavramlarını daha ılımlı ve esnek yapmasına sebep olmuştur. (Izutsu, 2018, s. 46)

1.2.3 Necedât

Necedât fırkasının kurucusu Necde b. Âmir el-Hanefî’dir. Fırka ismini kendisinden almıştır. Bu fırka, Bahreyn ve Yemâme’de önemli ölçüde yayılmıştır. 66/685 yılından itibaren yedi sekiz yıl içinde Bahreyn, Uman, Hadramut ve Yemen’in bir bölümü ile Tâif ve Tebâle gibi yerleri ele geçirmiştir. (Öz, 2017, s. 83) Ezârîka’nın kurucusu kabul edilen Nâfi, daha önce Necde ile aynı görüşteydi. Fakat daha sonra düşüncelerini değiştirdi ve kaadeyi kâfir, muhaliflerinin çocuklarının ve kadınlarının öldürülmesini kabul etti. Bunun üzerine Ebû Fûdeyk, Atıyye b. Esved, ve Râşid et-Tavîl gibi ileri gelen Hâricîler, ona katılmaktan vazgeçerek Necde’ye bey’at ettiler. Böylelikle Nâfi’ye muhalefet ederek Necde’yi destekleyen Necedât fırkası ortaya çıkmış oldu. (Öz, 2017, s. 83)

Onların ilgilendiği ilk konu, dinin temel esasları ile fer’i meseleler arasında ayırım yapmaktı. Çünkü Necde’ye göre dinin temel esasları, Allah’ı ve peygamberi tanımak, ilahi kitapları benimsemek ve her Müslümanın can ve malının dokunulmazlığını kabul etmektir. Bunları öğrenip tasdik etmemek caiz değildi fakat bunlar dışında kalan helal ve haramlar konusunda bilgisiz olmak kabul edilebilirdi. Onlara göre, hırsızlık, zina, içki gibi günahları işleyenlerin, İslam toplumu dışına atılması doğru değildir. Onlar, takıyyeyi de caiz görürler ve sözde ve fiilde uygulanabilir olduğunu kabul ederler. (Öz, 2017, ss. 83-84)

1.2.4 Beyhesiyye

Beyhesiyye fırkası, Velid b. Abdümelik zamanında Haccac tarafından yakalanmak istemesi sebebiyle Medine'ye kaçan fakat Medine valisi Osman b. Hayyan el-Müzenî tarafından yakalanarak hapse atılan Ebu Beyhes el-Heysam b. Câbir'in tabilerinden oluşur.(Şehristanî, 2016)

Ebu Beyhes, İbaziyye fırkasından İbrahim ile Meymun'u bir cariye'nin satışı hususundaki ihtilaflarından dolayı tekfir etmiş ve bu konuda duraklayıp bir hükme varamayanların da aynı şekilde kâfir olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bir kimse, Allah'ı, peygamberlerini ve Hz. Peygamber'in Allah katından getirdiklerini bilmedikçe Allah'ın dostlarını sevip düşmanlarından ilgisini kesmedikçe Müslüman olamaz.(Şehristanî, 2016)

Beyhesiyye'nin çoğunluğuna göre, ilim, ikrar ve amelini hepsi imandır. Onlardan bir grup, "De ki, bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulmuyorum" (En'am 6/145) ayetinde belirtilen şeyler dışında yenilmesi haram bir şey bulunmadığını, diğerlerinin helal olduğunu iddia eder. (Şehristanî, 2016, s. 177). Beyhesiyye'de kendi içinde farklı görüşlere sahip çeşitli sınıflara ayrılmıştır.

1.2.5 Acârîde

Acârîde, Abdulkerim b. Acred'e tabi olanlardan oluşur. Onlara göre, çocuk buluş çağına ulaştığı zaman İslam'a çağırılır. Bu çağrıya ulaşıncaya veya İslam ile vasıflandırıncaya kadar yani buluşdan önceki devre kadar ona dokunulmaz. Onlar, muhaliflerinin bütün mallarını bütün durumlarda kendilerine helal kılan Ezarika'dan bu hususta ayrılırlar. Muhaliflerinin mallarını, o malın sahibi öldürülmedikçe fey' olarak kabul etmezler.(el-Bağdadî, 1991, s. 67)

Acârîde fırkalara bölünmeden önce bu konular üzerinde ittifak etmiştir. Ancak daha sonra Hâzımıyye, Şu'aybiyye, Halfiyye, Ma'lumiyye, Meçhûliyye, Salıyye, Hamziyye gibi fırkalara ayrılmıştır.(el-Bağdadî, 1991, s. 67)

1.2.6 Seâlibe

Çocuklar konusunda ihtilafa düşmesi sebebiyle Abdulkerim b. Acred'den ayrılan Sa'lebe b. Âmir'e mensup kişilerin oluşturduğu fırkadır. Sa'lebe b. Âmir çocuklar küçük ya da büyük olsunlar, onlardan inkâr veya zulme razı olma durumu görülmedikçe çocukların velisiyiz demiştir. Bu sözler üzerine Acârîde kendisiyle irtibatı kesmiştir.(Şehristanî, 2016, s. 183)

Ona göre, çocukluk dönemindeki kimseye, idrak edip dine çağırılıncaya kadar dostluk ve düşmanlık olamaz. Şayet kabul ederlerse maksat hâsıl olur, inkâr ederlerse de kâfir olurlar. Sa'lebe, zengin olmaları halinde köle olan çocuklardan zekât alınacağını, fakir olurlarsa da kendilerine zekât verileceğini ortaya koymuştur.(Şehristanî, 2016, s. 83)

Seâlibe daha sonra kendi içinde Ma'bediyye, Ahnesiyye, Şeybâniyye, Ruşeydiyye ve Mukremiyye olmak üzere çeşitli fırkalara ayrılmıştır. (Bkz.el-Bağdadî, 1991).

1.2.7 İbâziyye

İbâziyye, Haricîliğin sert ve katı tutumunu yumuşatarak İslam'ın emir ve yasaklarını bir bütünlük içerisinde ele almayı başarmış olan en mutedil Haricî fırkasıdır. Onların en önemli görüşü, iman ve küfür anlayışları üzerinde yoğunlaşır. Onlara göre iman, ameli konuları da

" içine alır, iman ve amel bir bütündür. Allah'ın emir ve yasaklarını terk edince iman ortadan kalkar.(Bulut, 2016, s. 171)

İbâziyye'nin çoğunluğu isyan edenler dışında Muhakkime'nin tamamını dost edinirler.

Onlar, namaz kılan muhaliflerinin müşrik değil kâfir olduklarını, onlarla nikâhlanmanın ve miraslarının, savaşta silah ve binek hayvanları gibi mallarının ganimet olarak alınmasının helal bunun dışındakilerin haram olduğunu, dâr-ı takiyye’de şirke davet eden ve bunu benimseyen kimse hariç, gizlilik halinde olanların öldürülmeleri ve sürülmelerinin haram olduğunu iddia ederler. Onlara göre muhaliflerinin yurdu dâr-ı tevhiiddir. Ancak sultanın ordugâhı dâr-ı küfürdür.(el-Eş’arî, 2019, s. 166)

İbâziyye, imamet konusunda diğer İslami ekollerden ayrılır ve imamların Kureyş’ten olması yönündeki anlayışı reddeder. Onlara göre imamet, vasiyet veya tayinle değil ittifakla, serbest seçimle gerçekleşir. Seçim için gerekli olan şey ise biattır. Gerekliğinde azledilebilen imamın en önemli görevi, Kur’an’ın hükümlerini aynen yerine getirmek ve adaleti sağlamaktır. (Bulut, 2016, s. 172)

İbâziyye günümüze kadar gelmeyi başaran tek Haricî fırkasıdır. Onlar, diğer İslamî grupların da etkisiyle başlangıçtaki aşırı Haricî tutumu yumuşatmışlardır. Günümüzde Uman başta olmak üzere Hadramut, Zengibar, Libya, Tunus, Cezayir ve Batı Sahra’nın çeşitli yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar. Bugün Uman Sultanlığı olarak bilinen bölgede II/VIII. asrın ortalarından itibaren İbâzî bir topluluk bulunmakta ve kendi imamlarını kendileri seçmekteydi. XVIII. asırdan itibaren bu ülkede, İbâzî kabileler tarafından seçilmiş imamlar, dinî ve dünyevî yetkilerle donatılmış olup Uman’ın politik hayatında etkili olmuştur.(Bulut, 2016) Zengibar İbâzileri sayıca Hadramut İbâzilerinden fazladır. Kuzey Afrika’da da Berberi kabileleri arasında İbâzîlik yaygındır. Günümüzde Libya’da Trablus’un Zuvare ve Cebel-i Nefuse bölgelerinde ve Cezayir’in Vercelan ve Vadi Mizab ile Tunus’un Cerbe bölgesindeki halk arasında İbâzîlik yaşamaya devam etmektedir.(Bulut, 2016)

2. İman – Amel Meselesi

İman, Arapçada “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak, emin olmak” manalarına gelen (Çelebi, 2019, s. 19) “emn” kökünden türeme if’al babından mastardır. Bu kelime lügatte tasdik etmek anlamına gelmektedir. (Taftâzânî, 2018, s.265). Mezhepler kendi içinde çeşitli iman tanımları geliştirmişlerdir. Örneğin Kerramiyye imanın dil ile ikrar olduğunu söylerken Mürcie onun marifetten ibaret olduğunu ileri sürer. Ehl-i sünnetin çoğunluğu ise imanın tasdik olduğu noktasında ittifak etmiştir.

Amel ise “İş yapmak, çalışmak, bir eylem gerçekleştirmek” anlamında mastar, “iş, çaba, fiil” manasında isim olarak kullanılır.(Topaloğlu & Çelebi, 2020, s. 32) Bu kelime ile refleks haline gelmiş fiiller ve eylemlerden ziyade emir ve nehye konu olan, kasıtlı gerçekleştirilen fiiller kastedilir. Bu yönüyle İslamî kaynaklarda amel kavramı “emir, tavsiye ve yasaklara konu olan sonunda ceza ya da mükâfat bulunan tutum ve davranışlar”(Bardakçı, 1996, s. 39) şeklinde tarif edilmiştir.

İman-amel problemi Haricîlerin tarih sahnesine çıkması ile tartışılmaya başlanan konulardandır. Haricîlerin bu konudaki aşırı tutumları Müslümanlar arasında tefrikaya yol açmıştır. Nitekim onlara göre ameli terk eden kimsenin mümin vasfı ortadan kalkar ve o kimse küfre düşerek kâfir olur.

Haricîler’in iman tanımında taatler öne çıkmış ve onlar taat fiillerini yerine getirmeyenlerle mürtekb-i kebireyi tekfir etmişlerdir. Haricî fırkaların ortak düşüncesi Osman ve Ali’den teberri edip uzaklaşmalarıdır.(Şehristânî, 2016, s. 164)Onlar büyük günah işleyenleri kâfir sayar ve sünnete aykırı uygulamaları olduğu zaman devlet başkanına karşı ayaklanmayı

gerekli bir hak görürler. Haricilere göre, ameli terk eden küfre düşer ve mümin olmaz.

Mürçiliğin aşırı uçlarından biri sayılan Cehm b. Safvân, amelin tümüyle gereksiz olduğunu savunmuş ve neredeyse bu görüşün sembolü haline gelmiştir. Cehmiyye'ye göre iman iç inançtan başka bir şey değildir. Onun kurucu öğeleri arasında söyleyiş ve eylem bulunmaz.(Izutsu, 2018, s. 215) Mürçiliğin diğer bir aşırı ucunu temsil eden ise İbn Kerram'dır. O, Cehm ile tam olarak zıttır. Kerram'a göre dil ile söyleyişten başka bir şey değildir.(Izutsu, 2018, s. 215)

Mu'tezile'nin iman tanımında da taatler öne çıkar. Onlar, ameli terk edenin mümin olmadığını ancak küfre de düşmediği görüşünü savunur. Ebu'l-Huzeyl, Hişam el-Fuvatî, Abbad b. Süleyman, Nazzâm, Cubbâî ve Ebû Bekr el-Esam gibi önde gelen Mutezilî düşünürlerin çoğu imanı, itaat fiilleri, yani dini görevler şeklinde tanımlarlar.(Izutsu, 2018, s. 216) Onlara göre, büyük günah işleyen kimse ne kâfirdir ne de mümin. O, bu ikisi arasında bir yerdedir ve fâsık şeklinde nitelenir. Eğer tövbe etmeden ahirete intikal ederse ebedi cehennemlik olur fakat azabı kâfirlerin azabından daha azdır. Şayet kul taat ve tövbe üzere mümin olarak ahirete intikal ederse –Allah'ın lütuf ve ihsanı ötesinde- sevap ve mükâfatı hak eder. Onların bu anlayışı va'd ve vaîd adını almaktadır.(Şehristanî, 2016, s. 82)

Ehl-i sünnet'in bu konudaki tutumu daha kapsayıcı ve birleştirici olmuştur. Eş'arî ve Matürîdî imanın kalp ile tasdik olduğunu belirtmişler ve ameli iman tanımlarının içine dâhil etmemişlerdir. Onlara göre kalbinde tasdik olduğu halde büyük günah işleyen kimse dinden çıkmaz. Eş'arî'ye göre, günah sahipleri hakkında bizzat Allah haber vermedikçe, Allah'ın onlar hakkındaki muradını ve hükmünü kimse bilemez.(Özdeş, 2021, s. 57) Mâtürîdî'ye göre de bir kimsenin mümin olabilmesi için asıl olan kalbin tasdikidir. O, imanın tasdik olduğu görüşünü savunurken iman mahalli üzerinde durmuş ve iman oluşmasına en layık yeteneğin kalp olduğunu, bunun hem nakil hem akıl yoluyla sabit olduğunu belirtmiştir. (el-Mâtürîdî, 2020, s. 713). Bununla birlikte tasdik, kalbe ait derunî bir hadise olduğu için onun üzerine hüküm kurmak mümkün olmadığından İslamiyet, dil ile ikrarı kalbin tasdikinin bir belirtisi ve dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gerekli görmüştür. (es-Sâbûnî, 2021, s. 170). Ameli terk eden ya da noksan yapan kimse bu günahı hafife almayıp helal saymadığı sürece iman dairesinden çıkmaz.

SONUÇ

Tahkim olayı sonucunda görünür bir şekilde tarih sahnesine çıkan Haricîler, Müslüman toplumunda ilk ayrılıkların başlamasına zemin hazırlamışlardır. Onlar Hüküm Allah'ındır diyerek Hz. Ali'de dâhil olmak üzere hakemlerin hükmüne razı olanları tekfir etmişlerdir. Barış getirmesi beklenen hakem olayı böylelikle işlerin daha fazla karışmasına neden oldu. Haricîler, İslam toplumun ilk siyasi partisi olarak değerlendirilebilir. Bu Haricî partiye mensup olanlar siyasi görüşlerini Kur'an'a dayandırmaları nedeniyle siyasi yargıları dini bir mahiyet kazanmış oldu. Onların bu tutumu diğer Müslümanları da etkiledi. Bu sebeple başlangıçtaki siyasi görüş farklılıkları zamanla Müslüman toplumun; inançsal, sosyal ve zihinsel ayrılıklara düşmesine neden oldu.(Akbulut, 2018, s. 204)

Haricîlerin ve oluşan diğer ehl-i bid'at fırkaların aşırı tutumları sonucunda Müslüman toplumun birliğini sağlamak gerekliliği doğdu. Böylelikle ileriki süreçlerde oluşacak olan ehl-i sünnet ekolünü temsil eden âlimler aşırı tutumları kırıncı bir tavır ortaya koymaya çalıştılar. İmanı ikrardan ibaret gören Kerramiyye, iman marifet olduğunu ileri

süren Mürcie ve imanın itaat fiillerini içerdiğini iddia ederek bunları yerine getirmeyenleri kâfir olarak değerlendiren Haricîler ile büyük günah sahiplerinin fâsık olduğunu söyleyen Mutezile arasında daha kapsayıcı bir iman tanımı geliştirdiler. İmanın tasdikten ibaret olduğunu ve ikrarın dünyevî hükümler için geçerli olduğunu, ameli terk eden kimsenin ise günahını helal saymadığı sürece iman dairesinden çıkmadığını belirttiler.

Tekfir, toplumu Müslüman birey hakkında olumsuz tutum ve tavırlara itebilir. Ya da toplumda birlik ve beraberliğin zedelenmesine sebep olabilir. Bu konuda ne güzel örnek Hz. Peygamberdir. Nitekim o, yaşadığı toplum içerisinde münafıklar bulunduğunu ve bunların kimler olduğunu biliyordu. Fakat onları açığa çıkarmadı ve tekfir etmedi. Peygamberin münafiğe uygulamadığı bir şeyi bir mümine karşı uygulamak İslam'ın hoş görmeyeceği bir davranıştır ve İslam ahlakına uygun değildir. Allah-u Teâla Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde "Ey iman edenler şöyle şöyle yapmayın" buyurarak müminleri uyarmakta ve günah sahiplerine mümin sıfatı ile hitap etmektedir. Şayet ameli terk eden kimse kâfir olsaydı bu şekilde bir hitaba muhatap olmazdı. Bununla birlikte "Allah, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara hem af hem de çok büyük bir mükâfat sözü vermiştir"(Maide 5/9) ayetinde olduğu gibi pek çok ayette iman ile salih ve güzel amel birlikte zikredilmiştir. İkisinin birlikte kurtuluşun anahtarı oldukları ifade edilmiş ve amel imanın süsü sayılmıştır. Haricî düşüncede olduğu gibi amelinde gevşeklik gösteren veyahut onu terk eden kimseyi kâfir saymak onu Allah hakkında ümitsizliğe de düşürmektedir. İslam ahlakına uygun olan iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Bununla birlikte dinin emirlerini yerine getirmeyen kimse hakkında olumsuz tutum sergilemek doğru değildir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. (2018). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (6. bs). Otto.
- Bardakcı, S. (1996). *Kur'an ve Sünnette İman-Amel*. Selçuk Üniversitesi.
- Bulut, Prof. Dr. H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi* (1. bs). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2019). *İslâm'ın İnanç Esasları* (7. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Bağdadî, el-İ. E. M. A. b. T. b. M. (1991). *Mezhepler Arasındaki Farklar(el- Fark Beyne'l- Fırak)* (Prof. Dr. E. R. Fırlı, Çev.; 1. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Mâtürîdî, E. M. (2020). *Kitâbü't- Tevhîd* (Prof. Dr. B. Topaloğlu, Çev.; 16. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Eş'arî, E.-H. (2019). *Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l Musallîn* (Ö. Aydın & M. Dalkılıç, Çev.; 1. bs). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- es-Sâbûnî, N. (2021). *Mâtürîdiyye Akaidi* (Prof. Dr. B. Topaloğlu, Çev.; 20. bs). M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- et-Taftâzânî, S. (2018). *Şerhu'l Akâid* (Talha Hakan Alp, Çev : 5. bs). M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- Izutsu, T. (2018). *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı* (S. Ayaz, Çev.; 3. bs). Pınar Yayınları.
- Ölmez, Dr. S. (2022). *Hâricîliğin Ortaya Çıkışı ve İbâzî Anlayışında Hâricîlik Yorumu*. 10(17).
- Öz, Prof. Dr. M. (2017). *Anahatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi* (4. bs). Ensar Neşriyat.
- Özdeş, T. (2021). Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmadığı Problematigi. *Tafsir Dergisi*,

I(1).

Öztürk, M (2018). Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri (2. bs). Ankara Okulu Yayınları.

Şehristanî. (2016). *Milel ve Nihal İslam Kelâmı ve Mezhepleri* (M. Öz, Çev.). Litera Yayıncılık.

Topaloğlu, B., & Çelebi, İ. (2020). *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (7. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Watt, W. M. (2021). *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi* (O. Demir, Çev.; 1. bs). Ketebe Yayınları.

A Theological Perspective On The Kharijites And The Issue Of Faith And Deeds

Research Article

Emine OĞRAŞ

Selçuk University Institute of Social Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences, Master's
Student, emineog96@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6670-6320

DOI: 10.5281/zenodo.11099252

ABSTRACT

The first visible separations in Islamic History were Hz. it started with the martyrdom of Osman. Demands to find his murderers caused turmoil in society, and the Battles of Cemel and Siffin took place. Increasing pressures after the Battle of Cemel led to the Battle of Siffin. In this war, Hz. Supporters of Ali and Muawiyah faced each other. During the war, the Arbitrator Incident took place, which would sow the seeds of the first divisions within the Islamic society. As a result of this incident, Hz. Among Ali's supporters, a group called Kharijites emerged that opposed him. This group separated from itself and declared takfir of both warring parties. Over time, the Kharijites became a sect and said that Muslims who were not among them had apostatized from the religion and considered their blood halal. They ruled that a person who abandons good deeds is an unbeliever and claimed that he will remain in hell forever. Thus, the faith-deed problem arose and began to be discussed among Muslims. Later, they fell into disagreement among themselves and split into various groups. The only branch of the Kharijites that has survived to this day, which could not continue their existence for long due to their extreme views, is Ibaziyya.

Key Words: Kharijites, Siffin, Referee Incident, Faith, Deed